

Ο ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΕΘΩΝΗΣ ΚΑΙ Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΕΝΑΔΩΝ ΚΑΤΑ ΠΡΟΚΛΟΝ

ΧΡΗΣΤΟΥ ΤΕΡΕΖΗ

Ο Νικόλαος Μεθώνης (περ. 1165) στο έργο του *Ἀνάπτυξις τῆς Θεολογικῆς Στοιχειώσεως Πρόκλου Πλατωνικοῦ Φιλοσόφου* επιχειρεῖ να ανασκευάσει, σύμφωνα με τις αρχές της χριστιανικῆς σκέψης, τις φιλοσοφικές και θεολογικές θέσεις που εἶχε διατυπώσει ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος Πρόκλος στο έργο του *Στοιχείωσις Θεολογική*. Ο Πρόκλος στο έργο του αυτό εἶχε αναπτύξει με συστηματικό και περιεκτικό τρόπο τις βασικές φιλοσοφικές και θεολογικές αρχές του Νεοπλατωνισμού και εἶχε εκφράσει με τον τρόπο μιας θεωρηματικῆς συγγραφῆς τις προσωπικές θέσεις-λύσεις του σχετικά με τα οντολογικά προβλήματα που εἶχαν απασχολήσει τον αρχαίο ελληνικό φιλοσοφικό στοχασμό¹. Επομένως, η *στοιχείωσις Θεολογική* θα μπορούσε να θεωρηθεῖ ως μια σύνοψη, υπό το πρίσμα βεβαίως των αρχών και των κατηγοριῶν του Πρόκλου, ὄχι μόνο της νεοπλατωνικῆς ἀλλὰ γενικότερα της αρχαίας ελληνικῆς Οντολογίας.

Υπό την έννοια αὐτή, ενός δηλαδή φιλοσοφικοῦ εγχειριδίου, ἐγινε αποδεκτὴ η *Στοιχείωσις Θεολογική* ἀπὸ τη βυζαντινὴ σκέψη κυρίως κατὰ τον ἐνδέκατο και το δωδέκατο αἰῶνα². Στη διάρκεια των δύο αὐτῶν αἰῶνων παρατηρεῖται στο Βυζάντιο μια εντυπωσιακὴ ἀνθησις της μελέτης της ελληνικῆς φιλοσοφίας, της οποίας αυθεντικός εκφραστής εθεωρεῖτο ἀπὸ τους χριστιανούς στοχαστές ο Πρόκλος³. Στην πνευματικὴ αὐτὴ κίνησις ἀντιτάχθηκε ἐντόνα ο Νικόλαος, διότι πίστευε ὅτι υπήρχε ἀμεσος κίνδυνος να υποβιβασθεῖ η χριστιανικὴ πίστις ἀπέναντι στην ελληνικὴ φιλοσοφία⁴. Για το λόγο αὐτὸν ἀκριβῶς συνέταξε το ἀντιρρητικὸ έργο του *Ἀνάπτυξις τῆς Θεολογικῆς Στοιχειώσεως Πρόκλου Πλατωνικοῦ Φιλοσόφου*, για να ἀντιτάξει, ὅπως τονίζει, στις θεωρίες της *Στοιχειώσεως Θεολογικῆς* τη χριστιανικὴ πίστις, ὥστε να ἀποκαλύψει τα ψεύδη τους⁵.

Στο εἰσαγωγικὸ κείμενο του έργου του ο Νικόλαος, καταρχήν, ἐπιτίθεται στους Ἑλληνας. Αναφέρει ὅτι δε δέχονται τα μυστήρια της Εκκλησίας, καθὼς ἐπίσης και ὅτι δεν μπορούν να θεώνονται το λαμπρὸ φως της ἀλήθειας, διότι ο νους τους ἐχει συσκοτισθεῖ ἀπὸ τις ψευδεῖς δοξασίες⁶. Αλλὰ αὐτὸ για το Νικόλαο δεν εἶναι ἀξιο ἀπορίας. Απορία του προξενεῖ το γεγονός, ὅτι υπάρχουν χριστιανοί που ἐχουν ἀσχοληθεῖ με τη θύραθεν παιδεία και την ἐχουν προτάξει της χριστιανικῆς πίστις. Την πρόταξη αὐτὴ ο Νικόλαος τη θεωρεῖ βλασφημία και αἵρεσις⁷.

Στη συνέχεια, ἀναφέρει ὅτι η ἐπιχειρηματολογία του θα κατευθύνεται ἀποκλειστικά ἀπὸ το λόγο του Θεοῦ και σε καμιά περίπτωση ἀπὸ τη δική του ἢ τη θύραθεν σοφία⁸. Με τον τρόπο αὐτὸν, ἐπομένως, ἀρνείται ριζικά να νομιμοποιήσει κάθε ἀποδεικτικὴ συλλογιστικὴ διαδικασία της ἀνθρώπινης σκέψης για τη διατύπωση των ὄσων ἀναφέρονται στις θεῖες ἀλήθειες. Ο Νικόλαος τηρεῖ μια σαφῶς συνειδητὴ ἀντι-

φιλοσοφική στάση.

Τα όσα αναφέραμε παραπάνω αποτελούν τις γενικές προϋποθέσεις για το σύνολο των θέσεων του Νικολάου. Για να μπορέσουμε όμως να τοποθετήσουμε στα ακριβή κατά το δυνατό περιγράμματα τα επιμέρους σημεία της κριτικής του στις θεωρίες του Πρόκλου, καθώς επίσης και για να εκτιμήσουμε την αποτελεσματικότητά τους, είναι απαραίτητο να λάβουμε υπόψη μας ορισμένες ειδικές προϋποθέσεις. Έτσι, για να κατανοήσουμε με τη δυνατή σαφήνεια την κριτική του στη θεωρία των ενάδων του Πρόκλου, θεωρούμε ότι πρέπει να λάβουμε ως αφετηρία τα ακόλουθα σημεία:

1) Ο Πρόκλος αναπτύσσει συστηματικά τη θεωρία του αυτή στα έργα του *Στοιχειώσις Θεολογική*⁹ και *Περί τῆς κατά Πλάτωνα Θεολογίας*¹⁰, ενώ παράλληλα τη χρησιμοποιεί στο υπόμνημά του *Εἰς τόν Πλάτωνα Παρμενίδην*¹¹. Πρέπει όμως να σημειώσουμε ότι τις οριστικές θέσεις του για τη φύση και τις λειτουργίες των ενάδων τις παρουσιάζει στα *Περί τῆς κατά Πλάτωνα Θεολογίας* και *Εἰς τόν Πλάτωνα Παρμενίδην*, που είναι από τα μεταγενέστερα έργα στο Corpus της συγγραφικής παραγωγής του¹². Στο κατεξοχήν συστηματικό – αλλά προγενέστερο των δύο παραπάνω – έργο του *Στοιχειώσις Θεολογική* επεξεργάζεται εκτενώς τη θεωρία των ενάδων, αλλά οι θέσεις του δεν έχουν αποκτήσει ακόμη τη φιλοσοφικο-θεολογική ευρύτητα που λαμβάνουν στις μεταγενέστερες συγγραφές του.

Ο Νικόλαος όμως φαίνεται να αγνοεί ή, τουλάχιστον, να παραβλέπει την εξέλιξη της σκέψης του Πρόκλου σχετικά με τη θεωρία αυτή. Και τούτο, διότι επικεντρώνει την κριτική του αποκλειστικά στις θέσεις της *Στοιχειώσεως Θεολογικής*, πράγμα που σημαίνει ότι η αντιρρητική επιχειρηματολογία του δεν αντιμετωπίζει σφαιρικά τη θεωρία των ενάδων. Έτσι, είναι επόμενο να στερεί από την κριτική του τη δυνατότητα να δώσει μια ολική απάντηση στο νεοπλατωνικό φιλόσοφο και να οριοθετήσει με την απαιτούμενη εννοιολογική πληρότητα τις χριστιανικές θέσεις απέναντι στις ελληνικές αντιλήψεις.

2) Ο Πρόκλος επιδιώκει με τη θεωρία του των ενάδων να συζεύξει οντολογικά και λογικά την Ενολογία, τη θεωρία για το «Έν» ή την υπερβατική αιτία του παντός, με την Οντολογία, τη θεωρία που αναφέρεται στο πλήθος των παραγόμενων θείων όντων¹³. Τη σύζευξη αυτή την αναζητά στην ερμηνεία των δύο πρώτων υποθέσεων του πλατωνικού διαλόγου *Παρμενίδης*, τις οποίες προσεγγίζει σύμφωνα με τις φιλοσοφικές και θεολογικές κατηγορίες και αρχές του. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι η πρώτη υπόθεση αναφέρεται στο «Έν», ενώ η δεύτερη στα «ὄντως ὄντα», τα οντολογικά δηλαδή αρχέτυπα του υπαρκτού¹⁴. Το «Έν» όμως είναι ανόμοιο κατά τη φύση του με τα «ὄντως ὄντα», στοιχείο που καθιστά, σύμφωνα με την αρχή της «ὁμοιότητας»¹⁵, ανέφικτη την επικοινωνία του –και, κατά προέκταση, την παραγωγική σχέση του– με τις αρχετυπικές αυτές πραγματικότητες¹⁶.

Έτσι, ο Πρόκλος παρατηρεί ότι, για να γίνει δυνατός ο συσχετισμός αυτός, είναι απαραίτητο να εισαχθεί ανάμεσα στο «Έν» και τα «ὄντως ὄντα» μια πραγματικότητα, που θα περιλαμβάνει τις ιδιότητες και των δύο και θα είναι συγγενής τους οντολογικά. Την πραγματικότητα αυτή αποτελούν οι ενάδες, οι οποίες ανήκουν και στην Ενολογία, με το να εκφράζουν τους τρόπους ανάπτυξης του «Ένός», και στην Οντολογία, με την έννοια ότι είναι, ως παραγωγικές δυνάμεις, οι αιτίες των «ὄντως

ὄντων», με τα οποία στη συνέχεια συμπλέκονται και παράγουν τα θεία ὄντα¹⁷. Είναι πληθυόμενες μονάδες και έτσι καθιστούν δυνατή τη μετάβαση από το υπερβατικό «Ἐν» στο πλήθος των παραγόμενων «ὄντως ὄντων».

Ο Νικόλαος δε λαμβάνει υπόψη του τη συλλογιστική αυτή του Πρόκλου και εξετάζει τις ενάδες απλώς ως θεούς, επικεντρώνοντας την κριτική του αποκλειστικά στο να δείξει ότι εισάγουν ένα πολυθεϊσμό που είναι αδιανόητος για τις χριστιανικές αντιλήψεις. Παραβλέπει όμως έτσι το γεγονός ότι ο Πρόκλος δε χρησιμοποιεί τις ενάδες τόσο για να προβάλλει τον, αναμφίβολο πράγματι, πολυθεϊσμό του, αλλά κυρίως για να καταστήσει δυνατή την παραγωγική κίνηση του «Ἐνός» προς το υπαρκτό. Ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος στα έργα του *Περί τῆς κατά Πλάτωνα Θεολογίας*¹⁹ και *Εἰς τὸν Πλάτωνος Παρμενίδην*²⁰, καταλήγει, εμμέσως αλλά σαφώς, στη θέση ότι οι ενάδες αποτελούν τις μεθεκτές παραγωγικές δυνάμεις του «Ἐνός»²¹. Επομένως, οι ενάδες δεν είναι διαφορετικές από το «Ἐν» οντολογικές πραγματικότητες, αλλά εκδηλώνουν τον παραγωγικό χαρακτήρα του. Ο Νικόλαος δεν εξετάζει την εκδοχή αυτή και θεωρεί τις ενάδες απλώς και μόνο ως παραγωγικούς θεούς. Πάντως είναι απαραίτητο να επισημάνουμε ότι η συλλογιστική του Πρόκλου σχετικά με τις ενάδες είναι ιδιαίτερος πυκνή, αφού δεν καθορίζει άμεσα και με τη απαραίτητη εννοιολογική σαφήνεια ποιά είναι η καθαυτό φύση τους.

Συγχρόνως όμως, ο χριστιανός θεολόγος δεν αξιοποιεί τη θεωρία του ψευδο-Διονυσίου Αρεοπαγίτου περί παραγωγικών «δυνάμεων» ή «ἐνεργειῶν» ή «προόδων» του τριαδικού Θεού²², με την οποία θα μπορούσε να ασκήσει μια πιο γόνιμη κριτική στις θέσεις του Πρόκλου. Αυτό έχει ως συνέπεια να αντιπαραβάλλει στις ενάδες συνεχώς και μόνο τον τριαδικό Θεό του Χριστιανισμού για να αποδείξει το αβάσιμο του πολυθεϊσμοῦ, ενώ θα μπορούσε να αντιτάξει σ' αυτές τις «προόδους οι οποίες παρέχουν τις απαραίτητες δυνατότητες για να ερμηνευτεί ο παραγωγικός χαρακτήρας του Θεού».

Εκτός από τις γενικές και τις ειδικές προϋποθέσεις που αναφέραμε, θεωρούμε απαραίτητο να επισημάνουμε ότι ο Νικόλαος υποστηρίζει πως ο Πρόκλος έχει επηρεαστεί από τον ψευδο-Διονύσιο, στις θεωρίες του οποίου έχει προσθέσει την άθεη πολυθεϊά του²³. Φυσικά ο Νικόλαος θεωρεί ότι οι αρεοπαγιτικές συγγραφείς είναι έργο του Διονυσίου, μαθητή του αποστόλου Παύλου. Η άποψη αυτή δεν είναι αποδεκτή από τη διεθνή έρευνα, αφού έχει αποδειχτεί ότι οι αρεοπαγιτικές συγγραφές είναι ψευδεπίγραφο έργο του τέλους του 5ου ή των αρχών του 6ου αιώνα²⁴. Ανεξάρτητα όμως από το αν ο Νικόλαος γνωρίζει το χρόνο παραγωγής των αρεοπαγιτικών συγγραφών, με το να υποστηρίζει τη χρονική προτεραιότητά τους απέναντι στο έργο του Πρόκλου υποπίπτει στο μεθοδολογικό και επιστημονικό σφάλμα να αντιστρέφει τις πραγματικές σχέσεις ανάμεσα στα δύο έργα. Όπως είναι φυσικό, η αντιστροφή αυτή είναι καίριας συνέπειας για το περιεχόμενο και την αποτελεσματικότητα της κριτικής του στις θεωρίες του Πρόκλου.

Σύμφωνα με τον τρόπο που ο Νικόλαος αρθρώνει την αντιρρητική επιχειρηματολογία του, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε τέσσερα σημεία, στα οποία κυρίως στηρίζει την κριτική του στη θεωρία των ενάδων:

1) Τον έλεγχο των θέσεων του Πρόκλου για την αναγκαιότητα της ύπαρξης των ενάδων, με την προβολή της ριζικής αντίθεσης ανάμεσα στο χριστιανικό μονοθεϊ-

σμό και τον ελληνικό πολυθεϊσμό.

II) Την επιμελημένη διάκριση ανάμεσα στη χριστιανική μοναρχία και την ελληνική πολυαρχία, ώστε να τονιστεί η απλότητα και το μη μεταβιβάσιμο της παραγωγικής αιτίας.

III) Το σαφή προσδιορισμό της έννοιας της ιεραρχίας, με στόχο να προβληθούν οι χριστιανικές θέσεις για την ανυπαρξία οντολογικών και αξιολογικών διατομών—ιεραρχήσεων στο χώρο του θείου και την απόλυτη εξάρτηση της ιεράρχησης των όντων από τον τριαδικό Θεό.

IV) Την ακριβή οριοθέτηση της αποφαιτικής θεολογίας, ώστε να διασωθεί το μυστήριο του Θεού από κάθε καταφατική προσέγγιση της ουσίας του.

I) *Μονοθεϊσμός - Πολυθεϊσμός*

Ακολουθώντας ο Νικόλαος αυστηρά τις χριστιανικές θέσεις τονίζει ότι μόνο ένας Θεός υπάρχει, ο τριαδικός, που είναι η μοναδική δημιουργική αιτία-αρχή σύνολης της παραγόμενης πραγματικότητας. Σύμφωνα με τις αντιλήψεις αυτές περί μονοθεϊσμού-μοναρχίας, είναι αντίθετος στην άποψη ότι ο Θεός χρειάζεται στη διαδικασία της δημιουργικής κίνησής του επικουρικές θεότητες²⁵. Ευνόητο είναι, επομένως, ότι για το Νικόλαο οι ενάδες δεν μπορούν να έχουν οντολογική υπόσταση. Έτσι, υποστηρίζει ότι είναι ανύπαρκτοι και ψευδώνυμοι θεοί, που τους επινοεί ο Πρόκλος για να υπηρετήσει τις απόψεις του περί πολυθεϊσμού²⁶.

Εφόσον ο Θεός είναι ένας, είναι αδύνατον να υπάρχουν πολλοί θεοί²⁷. Η εκδοχή για συνύπαρξη του ενός Θεού με πολλές δευτερεύουσες θεότητες είναι λογικώς απορριπτέα²⁸. Η αντίθεση του Νικολάου στον Πρόκλο είναι εξαρχής ριζική και αποβλέπει στο να τονιστεί με κάθε τρόπο το χάσμα που παρεμβάλλεται ανάμεσα στον αυστηρό μονοθεϊσμό της χριστιανικής πίστης και στον πολυθεϊστικό προσανατολισμό της νεοπλατωνικής φιλοσοφίας²⁹.

Η ριζική αυτή αντίθεση του Νικολάου προεκτείνεται και στην κριτική που ασκεί στις αντιλήψεις του Πρόκλου για τον επιμερισμό του θείου. Ο Πρόκλος, στην προσπάθειά του να καταστήσει εφικτή την επικοινωνία του υπερβατικού «Ένός», τονίζοντας όμως ότι το σύνολό τους δεν μπορεί να εξισωθεί με την υπερβατική πηγή τους. Η καθεμιά έχει ένα ιδιαίτερο στοιχείο αγαθότητας, με το οποίο αγαθοποιεί και παράγει τα όντα³⁰. Ο Νικόλαος αδυνατεί να κατανοήσει την αναγκαιότητα της ύπαρξης των ενάδων ως επιμερισμών του «Ένός». Τονίζει πως η θεότητα είναι αμέριστη και πως, εάν δεχτούμε ότι υπάρχουν επιμέρους θεοί, θα καταργήσουμε την παντοδυναμία της³¹. Εδώ ο Νικόλαος ελέγχει τον πολυθεϊσμό έχοντας την πρόθεση να αποκλείσει τόσο την προοτική μιας πολυδιάσπασης του «Ένός» όσο και τον κίνδυνο ενός υποβιβασμού-ελάττωσης της δημιουργικής ενέργειάς του. Γι' αυτό ακριβώς τονίζει ότι όλες οι δημιουργικές ενέργειες του ενός Θεού εκφράζουν αποκλειστικά τη βούλησή του³², στοιχείο που δεν έχει θέση στις αντιλήψεις του Πρόκλου για το «Έν»³³. Έτσι, παραμένει αυστηρά στη χριστιανική αρχή ότι η δημιουργική πράξη εξαρτάται μόνο από τον ένα Θεό.

Στο σημείο αυτό όμως πρέπει να παρατηρήσουμε ότι ο Νικόλαος δεν έχει συλλάβει πλήρως την άποψη του Πρόκλου για τις ενάδες ως επιμερισμών του «Ένός», θα είχε κατανοήσει ότι ο Πρόκλος διατυπώνει την αρχή ότι οι δυνάμεις στο σύνολό τους δεν μπορούν να εξισωθούν με την πηγή από την οποία προέρχονται. Αυτό βε-

βαίως δε σημαίνει ότι οι δυνάμεις διαφοροποιούνται οντολογικά, ως ιδιαίτερες ουσίες, από την ουσία της πηγής τους, αλλά εκφράζει το γεγονός ότι οι δυνάμεις αποτελούν το περιεχόμενο και τον τρόπο εκδήλωσης της ουσίας. Για τον Πρόκλο οι ενάδες εκφράζουν τις συγκεκριμένες εκδηλώσεις του «Ένός». Η επιμονή του όμως στην πολυθεΐα και η άρνησή του να δεχτεί ότι το «Έν» έχει δύναμη³⁴ του στέρησαν τη δυνατότητα να διατυπώνει με σαφήνεια τις θέσεις του για τη φύση των ενάδων.

Η προσπάθεια του Νικολάου να αποφύγει την πολυδιάσπαση της θεότητας υπηρετείται συγχρόνως από την αυστηρή επιμονή του να αποδίδει κατηγοριακά, κατά το πρότυπο του Αρεοπαγίτη³⁵, όλες τις υπερβατικές και παραγωγικές ιδιότητες αποκλειστικά στον ένα Θεό³⁶. Με τον τρόπο αυτόν επιχειρεί να εξουδετερώσει τη συλλογιστική του Πρόκλου για την αναγκαιότητα ύπαρξης αυθύπαρκτων και αυτοδύναμων δευτερευόντων παραγωγικών αιτίων. Ο Πρόκλος, τέμνοντας το υπαρκτό σε θείο και σε αισθητό³⁷, δεχόταν την ύπαρξη θείων οντοτήτων, οι οποίες είναι το αποτέλεσμα της παραγωγικής σύζευξης των ενάδων με τα «ὄντως ὄντα» και κατέχουν μια, σε μεγάλο βαθμό, αυτοδύναμη ιδιότητα αυτοπαραγωγής και παραγωγής³⁸. Γι' αυτό ακριβώς απέδιδε κατηγοριακά στις οντότητες αυτές τις θείες παραγωγικές ιδιότητες, για να εκφράσει δηλαδή και το θείο και τον παραγωγικό χαρακτήρα τους³⁹.

Συγχρόνως όμως, ο Πρόκλος αφαιρεί τις ιδιότητες αυτές από τον «Έν», για να διασώσει, ακολουθώντας ένα καθαρά θεολογικό προσανατολισμό, τον υπερβατικό χαρακτήρα της ουσίας του⁴⁰. Έτσι όμως διαμόρφωσε ένα πολυαρχικό σύστημα, μέσα στο οποίο η παραγωγή φαινόταν να αποσυνδέεται βαθμιαία από το «Έν» και να εξαρτάται από την παραγωγική ιδιότητα των διαφόρων θείων οντοτήτων, που συγκροτούσαν μια κλίμακα με ιεραρχημένες οντολογικά και αξιολογικά βαθμίδες⁴¹. Αντίθετα, ο Αρεοπαγίτης, σαφώς πιο συγκεκριμένος από τον Πρόκλο στη διατύπωση των θέσεών του, ήταν ιδιαίτερος προσεκτικός στο θέμα αυτό. Με επιμελημένο τρόπο διέκρινε την υπερβατική ουσία του Θεού από τις παραγωγικές «προόδους» της και έτσι στην ουσία απέδιδε τα υπερβατικά κατηγορήματα, ενώ χαρακτήριζε τις «προόδους» με τα παραγωγικά⁴². Με τη διάκριση αυτή διατηρούσε και την υπερβατικότητα του Θεού και την παραγωγική σχέση του με τον υπαρκτό.

Είναι απαραίτητο όμως να παρατηρήσουμε ότι στον Πρόκλο η αποσύνδεση του «Ένός» από την παραγωγή του υπαρκτού είναι φαινομενική και όχι πραγματική. Οι αυθυπόστατες θείες οντότητες δεν είναι απόλυτα ανεξάρτητες από το «Έν», διότι περιέχουν το μεθεκτό στοιχείο του, τις ενάδες. Όταν, επομένως, ο Πρόκλος τους αποδίδει τις θείες παραγωγικές ιδιότητες, έχει την πρόθεση να δείξει ότι στην παραγωγή δε συμμετέχει η υπερβατική και αμέθεκτη ουσία του «Ένός», αλλά το, ενυπάρχον σ' αυτές, μεθεκτό στοιχείο του. Για το λόγο αυτόν αφαιρεί από την ουσία του «Ένός» τις παραγωγικές ιδιότητες, οι οποίες εκφράζουν τον παραγωγικό τρόπο εκδήλωσης των ενάδων. Οι θέσεις του όμως εκφράζουν τον παραγωγικό τρόπο εκδήλωσης των ενάδων. Οι θέσεις του όμως αυτές δεν μπορούν να αντληθούν μεμονωμένα από το έργο του *Στοιχείωσις Θεολογική*, αλλά προϋποθέτουν μια συνολική εξέταση της συγγραφικής παραγωγής του, στοιχείο που απουσιάζει, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, από την ανασκευαστική κριτική του Νικολάου.

Ο Πρόκλος επίσης, ακολουθώντας μια μαθηματική αντίληψη για τις ενάδες, θεω-

ρούσε ότι είναι αριθμητές⁴³. Ερμηνεύοντας τη δεύτερη υπόθεση του *Παρμενίδη* υποστήριζε ότι τα δεκατέσσερα συμπεράσματά της παρουσιάζουν με τον τρόπο μιας φιλοσοφικής σήμανσης μια ολόκληρη θεογονία. Πιο συγκεκριμένα, υποδηλώνουν την παραγωγή δεκατεσσάρων θεοτήτων, τις οποίες ο Πλάτων χαρακτήριζε με φιλοσοφικές κατηγορίες⁴⁴. Και εφόσον οι θείες οντότητες είναι δεκατέσσερες, πρέπει να δεχτούμε αναγκάως ότι παράγονται από τη συμπλοκή δεκατεσσάρων ενάδων με ίσο αριθμό «ὄντως ὄντων». Με τις θέσεις του αυτές ο Πρόκλος επιχειρούσε όχι μόνο να συνδέσει τον *Παρμενίδη* με τις θεογονικές αντιλήψεις του, αλλά και να καταστήσει πιο ευέλικτο και ακριβή το συσχετισμό του «Ἐνός» με το πλήθος των ὄντων υπό τη μορφή του «ένός ὄντος»⁴⁵. Γίνεται βεβαίως σαφές ότι αυτός ο τρόπος σύνδεσης είναι μηχανιστικός και ότι η παραγωγική ιδιότητα των ενάδων — και φυσικά του «Ἐνός» — υποτάσσεται σε μια μαθηματική αναγκαιότητα.

Ο Νικόλαος χωρίς να λαμβάνει υπόψη του το σκεπτικό του Πρόκλου για τη δεύτερη υπόθεση του *Παρμενίδη*, ασκεί οξύτατη κριτική στη θέση του περί του αριθμητικού των ενάδων⁴⁶. Αφού χαρακτηρίζει ως πανουργία του Πρόκλου την κατηγοριακή απόδοση στις ενάδες της έννοιας του αριθμού, τονίζει ότι ο θείος αριθμός δεν μπορεί να είναι ούτε άπειρος ούτε πεπερασμένος. Έτσι, εάν υποστηρίξουμε ότι είναι άπειρος, τότε θα αναγκαστούμε να δεχτούμε ότι δεν υπάρχει στην πραγματικότητα, θέση που κατά τό Νικόλαο συμφωνεί με την αλήθεια και με τις χριστιανικές αντιλήψεις. Από την άλλη πλευρά, εάν διατυπώσουμε την άποψη ότι ο θείος αριθμός είναι πεπερασμένος, τότε πρέπει να συμπεράνουμε ότι ως αριθμητός θα μετέχει και στο πλήθος και στον αριθμό, σε οντολογικές κατηγορίες δηλαδή που ανήκουν στο χώρο του υπαρκτού. Τότε, το πλήθος και ο αριθμός ως μεθεκτά θα έχουν οντολογική προτεραιότητα απέναντι στις ενάδες που είναι μετέχουσες. Συγχρόνως, καθίσταται αναγκαία η ύπαρξη αμεθέκτων, τα οποία θα είναι, σύμφωνα με τις αρχές του Πρόκλου⁴⁷, συγγενή με τα μεθεκτά και όχι με τα μετέχοντα. Οι θέσεις αυτές είναι απαράδεκτες για το Νικόλαο, διότι προσδίδουν προτεραιότητα στο οντικό απέναντι στο θείο. Παράλληλα, τονίζει ότι είναι ιδιαιτέρως επικίνδυνη η εκδοχή των ενάδων ως αριθμητών, διότι οδηγεί στη θέση ότι το συμβεβηκός είναι ανώτερο από την ουσία. Αν εξαιρέσουμε τη θεολογική προοπτική της επισήμανσης αυτής, μπορούμε να αναφερθούμε σ' ένα αριστοτελισμό του Νικολάου⁴⁸.

Ο χριστιανός θεολόγος πιστεύει ότι αν δεχτούμε πως ο θείος αριθμός δεν είναι ούτε πεπερασμένος ούτε άπειρος, τότε θα αποφύγουμε κάθε κίνδυνο που προέρχεται από την κατηγοριακή απόδοση στις ενάδες των εννοιών του αριθμού και του πλήθους. Έτσι, θα οδηγηθούμε στην χριστιανική αντίληψη του ενός Θεού, ο οποίος είναι ξένος προς κάθε έννοια αριθμητικού προσδιορισμού. Πρέπει όμως να σημειώσουμε ότι ο Πρόκλος σε καμιά περίπτωση δεν υποστηρίζει ότι οι ενάδες μετέχουν στον αριθμό και στο πλήθος. Απλώς στην προσπάθειά του να συνδέσει το «Ἐν» με τα παραγόμενα ὄντα, περιγράφει δεκατέσσερες παρουσίες του μεθεκτού στοιχείου του «Ἐνός» στο χώρο του υπαρκτού.

Ένα άλλο σημείο που επισημαίνει ο Νικόλαος⁴⁹ είναι ότι ο Πρόκλος, με το να υποστηρίζει ότι το ενιαίο πλήθος των ενάδων είναι συγγενές με το «Ἐν», εισάγει αναλογίες ανάμεσα σε δύο πραγματικότητες διαφορετικού οντολογικού επιπέδου. Συγχρόνως, παρατηρεί ότι με την ισχύ αυτής της συγγένειας καθίσταται αναγκαία

η ύπαξη ενός άλλου γένους πριν από το «Έν» και τις ενάδες, στο οποίο θα μετέχουν και οι δύο αυτές πραγματικότητες για να αποκτήσουν τη συγγενή σχέση τους. Αλλά την εκδοχή ενός μετέχοντος «Ένός» την απορρίπτει ο Νικόλαος, διότι τη θεωρεί ως μη συμβιβαζόμενη με την υπερβατικότητα της ουσίας του.

Εδώ όμως έχουμε να διατυπώσουμε δύο παρατηρήσεις: Πρώτον, στο σύστημα του Πρόκλου το στοιχείο της ομοιότητας ανάμεσα σε δύο θεία όντα δεν ορίζεται ως προς ένα τρίτο ανώτερό τους, αλλά εκφράζει αποκλειστικά τη σχέση ανάμεσα στο παράγον και το παραγόμενο. Η ομοιότητα ορίζει ότι το παραγόμενο είναι «ταυτόν» καί «ἕτερον» με το παράγον⁵⁰. Σύμφωνα με το τριαδικό σχήμα της παραγωγής «μονή — πρόοδος — ἐπιστροφή», «πᾶν τό αἰτιατόν καί μένει ἐν τῇ αὐτοῦ αἰτία καί πρόεισιν ἀπ' αὐτῆς καί ἐπιστρέφει πρὸς αὐτήν»⁵¹. Μέσα από τη διαδικασία αυτή παράγεται και αυτοπαράγεται το παραγόμενο, ενώ συγχρόνως ως μέσον είναι «ταυτόν» με την παραγωγική αρχή του, ως προοδεύον γίνεται «ἕτερον» προς αυτή και ως επιστρέφον βρίσκεται μαζί της συγχρόνως σε σχέση ταυτότητας και ετερότητας⁵². Δεύτερον, ο Πρόκλος δε δέχεται ότι οι ενάδες είναι όμοιες με το «Έν» όπως ένα παραγόμενο με την παραγωγική αρχή του, αλλά υποστηρίζει ότι είναι ενωμένες μαζί του μ' ένα τρόπο που υπερβαίνει κάθε άλλη σχέση⁵³.

Παρ' όλα αυτά όμως η κριτική του Νικολάου είναι καίρια, διότι επιμένει έντονα στο στοιχείο της καθολικής απροσδιοριστίας του Θεού. Εάν οι ενάδες είναι αριθμητές, τότε το θείο υπακούει σε μια αριθμητική αναγκαιότητα, με την έννοια ότι υπάρχει ένα συγκεκριμένο όριο εκδήλωσής του. Πέραν αυτού του ορίου το θείο είναι αδύνατον να εκδηλωθεί; Εάν ναι, αίρεται η απροσδιοριστία του, αφού υπακούει σε μια μηχανιστική-ντετερμινιστική αναγκαιότητα εκδηλώσεων. Από την άλλη πλευρά, ήταν απαραίτητο να διευκρινιστεί πιο συγκεκριμένα από τον Πρόκλο η ομοιότητα-συγγένεια των ενάδων με το «Έν», διότι υπάρχει ο κίνδυνος, αν γνωρίζουμε την ουσία των ενάδων, να οδηγηθούμε σ' ένα κατηγοριακό προσδιορισμό του «Ένός» που είναι συγγενές τους.

Στη συνέχεια της κριτικής του ο Νικόλαος διερωτάται πώς είναι δυνατόν οι ενάδες να είναι πλήθος και να βρίσκονται εγγύτατα στο «Έν», αφού το εν και το πλήθος είναι ασυμβίβαστα μεταξύ τους⁵⁴. Και στην περίπτωση αυτή πρέπει να ανατρέξουμε σε μεταγενέστερες της *Στοιχειώσως Θεολογικῆς* θέσεις του Πρόκλου. Οι ενάδες ως το δεύτερο «Έν» είναι και εν και πλήθος, είναι το ίδιο το «Έν» που πληθύνεται με τις παραγωγικές εκδηλώσεις του. Οι ενάδες έχουν τη μοναδικότητα του «Ένός», αλλά, ως εκφραστικές των συγκεκριμένων εκδηλώσεων της παραγωγικής ιδιότητάς του, συγκροτούνται σε ενιαίο πλήθος. Το πλήθος των ενάδων δεν είναι κατά τον Πρόκλο μια πραγματικότητα που βρίσκεται εγγύτατα στο «Έν», αλλά εκφράζει το είδος και την εμβέλεια των προδιαγραφών της παραγωγής, με τον τρόπο που τις έχει θέσει το «Έν» όταν εκδηλώνει τον παραγωγικό χαρακτήρα του. Δεν είναι ασυμβίβαστο, λοιπόν, το πλήθος των ενάδων με τη μοναδικότητα του «Ένός», αφού το «Έν» είναι εν όσον αφορά την υπερβατική ουσία του και εκδηλώνει το πλήθος των παραγωγικών εκδηλώσεών του με τη μορφή των ενάδων⁵⁵.

Σοβαρό, επίσης, πρόβλημα κατά το Νικόλαο δημιουργεί ο χαρακτηρισμός των ενάδων ως ενιαίων. Για το χριστιανό θεολόγο αυτό σημαίνει ότι έχουν ενότητα «κατά μέθεξιν»⁵⁶. Στο θέμα αυτό οι απόψεις του Πρόκλου δεν έχουν την απαραίτητη

σαφήνεια. Έτσι, στην πρόταση 114 της *Στοιχειώσεως Θεολογικῆς* έχει τονίσει ότι οι ενάδες μετέχουν τόσο στο «Έν» όσο και στο «Άγαθόν»⁵⁷. Αντίθετα, στην πρόταση 118 υποστηρίζει ότι τίποτε στις ενάδες δεν υπάρχει «κατά μέθεξιν», αλλά ό,τι περιέχουν είναι ή «κατ' οὐσίαν» ή «κατ' αἰτίαν»⁵⁸. Ανάμεσα στις δύο προτάσεις υπάρχει ανακολουθία. Προφανώς αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ο Πρόκλος δεν έχει συγκεκριμένες θέσεις σχετικά με τη φύση των ενάδων στα πλαίσια της *Στοιχειώσεως Θεολογικῆς*. Εάν δεχτούμε το «κατά μέθεξιν» της πρότασης 114, τότε θα καταλήξουμε στο ότι οι ενάδες είναι παράγωγα του «Ένός», έστω και αν ο Πρόκλος τις χαρακτηρίζει συγγενείς και ομοφυείς με αυτό⁵⁹. Κάθε μετέχον είναι παραγόμενο⁶⁰. Εδώ όμως πρέπει να σημειωθεί ότι το «Έν» είναι αμέθεκτο, οπότε, αν δεχτούμε ότι μετέχεται από τις ενάδες, περιπίπτουμε σε οντολογικό αδιέξοδο και λογικό άτοπο. Από την άλλη πλευρά, εάν μείνουμε στο «κατ' οὐσίαν» και «κατ' αἰτίαν» της πρότασης 118, τότε θα συμπεράνουμε ότι οι ενάδες δεν αποτελούν οντολογικές πραγματικότητες διαφορετικές από το «Έν». Η εκδοχή αυτή είναι σύμφωνη με μεταγενέστερες θέσεις του Πρόκλου.

Προέκταση του παραπάνω προβλήματος αποτελεί η κατηγοριακή απόδοση από τον Πρόκλο στις ενάδες των ιδιοτήτων της αυτοτέλειας⁶¹ και της αυτάρκειας⁶². Ο Νικόλαος διερωτάται πώς μπορούν οι ενάδες να είναι αυτοτελείς και αυτάρκεις ενώ μετέχουν στο «Έν»⁶³. Η παρατήρηση αυτή είναι καίριας σημασίας. Και τούτο, διότι, εάν οι ενάδες μετέχουν στο «Έν», θα ανήκουν στο ίδιο οντολογικό επίπεδο με τις θείες οντότητες και απλώς θα βρίσκονται σε μια ανώτερη βαθμίδα από αυτές. Τότε όμως, χρειάζεται να υπάρχει ανάμεσα στις ενάδες και το «Έν» ένα στοιχείο, που θα αποτελεί το μεθεκτό επίπεδο του «Ένός» και στο οποίο αυτές θα μετέχουν. Αλλά έτσι θα οδηγηθούμε σε μια συνεχή και απεριόριστη αναζήτηση μεθεκτών στοιχείων. Σημειωτέον όμως ότι ο Πρόκλος δεν έχει αναφέρει μια τέτοια παρεμβολή μεθεκτών στοιχείων, αφού ρητά τονίζει ότι οι ενάδες απορρέουν άμεσα από το «Έν». Πιστεύουμε ότι το πρόβλημα μπορεί να λυθεί, αν εξετάσουμε το σχετικό κείμενο από το *Περί τῆς κατά Πλάτωνα Θεολογίας* (I, 91. 9-21). Εδώ ο Πρόκλος τονίζει ότι οι ενάδες έχουν αυτάρκεια «κατ' οὐσίαν» και όχι «κατά μέθεξιν». Αν σκεφτούμε ότι το έργο *Περί τῆς κατά Πλάτωνα Θεολογίας* είναι μεταγενέστερο από το *Στοιχείωσις Θεολογική*, τότε πρέπει να δεχτούμε ότι το παραπάνω κείμενο εκφράζει την οριστική θέση του Πρόκλου σχετικά με το πρόβλημά μας.

Ο Νικόλαος επίσης ελέγχει και τις θέσεις του Πρόκλου σχετικά με τις ενέργειες των ενάδων. Ο Πρόκλος, έχοντας δεχτεί ότι κάθε ενάδα αποτελεί ένα επιμερισμό του «Ένός», τονίζει ότι έχει και μια δική της ενέργεια, με την οποία εκδηλώνεται παραγωγικά⁶⁴. Ο Νικόλαος⁶⁵ ενίσταται για το πλήθος των ενεργειών και διερωτάται γιατί η κάθε ενάδα να έχει μόνο τη δική της ουσία, δύναμη και ενέργεια και όχι και των υπολοίπων. Εάν στερείται των υπολοίπων, θα είναι κατ' ανάγκη ενδεής. Έτσι, ο Νικόλαος, θέλοντας να αποφύγει τον κίνδυνο μιας οντολογικής ένδειας του Θεού, τονίζει ότι μόνο ο τριαδικός Θεός έχει συλλάβει στον εαυτό του κάθε ουσία, δύναμη και ενέργεια.

Στην ένσταση αυτή του Νικολάου έχουμε να παρατηρήσουμε ότι οι ενάδες, ενώ διαφέρουν κατά τη δύναμη και την ενέργειά τους, δεν ανήκουν σε διαφορετικά μεταξύ τους οντολογικά επίπεδα κατά την ουσία τους. Η ουσία τους είναι η αγαθότητα⁶⁶ και διακρίνονται μεταξύ τους κατά το είδος και τη εμβέλεια της δύναμης και

της ενέργειάς τους⁶⁷. Οι ενάδες βρίσκονται σε μια αδιάλυτη ενότητα μεταξύ τους, η οποία κατά τον Πρόκλο είναι ανώτερη ακόμη και από τη σχέση της ταυτότητας. «Πᾶσαι αἱ ἐνάδες ἐν ἀλλήλαις εἰσὶ καὶ ἥνωνται πρὸς ἀλλήλας, καὶ πολλῶ μείζων ἢ ἔνωσις ἐκείνων τῆς ἐν τοῖς οὖσι κοινωνίας καὶ ταυτότητος... Πᾶσαι γὰρ εἰσὶν ἐν πάσαις, ὃ μὴ ἔστιν ἐν τοῖς εἶδεσι»⁶⁸. Από την άλλη πλευρά όμως, «πᾶς Θεός ἀφ' ἑαυτοῦ τῆς οἰκείας ἐνεργείας ἄρχεται»⁶⁹. Φυσικά ο Νικόλαος δεν μπορεί να δεχτεί αυτό τον επιμερισμό των δυνάμεων και των ενεργειών, ο οποίος λογικά οδηγεί σε μια πολυδιάσπαση του θείου. Γι' αυτό τονίζει ότι η θεία δύναμη είναι μία και φθάνει ἕως ἔσχατα ὅρια του υπαρκτοῦ⁷⁰.

Πρέπει πάντως νά επισημάνουμε ότι ο Νικόλαος δεν αξιοποιεί εδώ τη θεωρία του Διονυσίου περί «δυνάμεων» ή «προόδων» του ενός Θεού. Αν τη χρησιμοποιούσε, θα μπορούσε να διακρίνει τη μία ουσία του Θεοῦ από τις πολλές «δυνάμεις» της αποφεύγοντας συγχρόνως και την πολυδιάσπασή της. Μόνο σ' ένα σημείο αναφέρει ότι αποδέχεται ως αληθὴ τη θέση το να ονομάζουμε «δυνάμεις» του Θεοῦ ὅλες τις αιτίες που φθάνουν στις νοερές και θεοειδείς τάξεις⁷¹. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ο χριστιανὸς θεολόγος δεν αναφέρει αν αυτές οι «δυνάμεις» —αιτίες εκτείνονται και σε ἄλλα οντικά επίπεδα.

Από το σύνολο ὅμως των αντιρρητικῶν ἀπόψεων του Νικολάου η περισσότερη φιλοσοφική είναι η κριτική που ασκεί⁷² στη θέση του Πρόκλου ὅτι οι ενάδες προέρχονται από το «πέρας» και το «ἄπειρον»⁷³. Ο χριστιανὸς στοχαστής χλευάζει τη θέση αυτή, ἐπισημαίνοντας την αδυναμία των ενάδων να αυτοπαραχτούν. Τονίζει ὅτι το «πέρας» και το «ἄπειρον» είναι καθαυτὰ ανυπόστατα, αφού το «πέρας» εκφράζει απλῶς την οριοθέτηση ενός ὄντος και το «ἄπειρον» αποτελεί τη στέρηση του «πέρατος». Και εφόσον είναι ανυπόστατα ως αρχές, κατ' ἀκολουθίαν είναι ανυπόστατες και οι ενάδες. Συγχρόνως, εἴαν οι ενάδες προέρχονται από το «πέρας» και το «ἄπειρον» είναι σύνθετες, στοιχείο που ἀντίκειται ὅμως στη θέση του Πρόκλου ὅτι είναι απλές⁷⁴. Ο Νικόλαος ἐπισημαίνει ὅτι κατά τη χριστιανική ἀντίληψη το μόνο «ἄπειρον» είναι το θεῖο, ὄχι ἐπειδὴ αποκτὰ την υπόστασή του από την ἀπειρία ἀλλὰ ἐπειδὴ περατώνει τα πάντα και δεν περιορίζεται από τίποτα. Παράλληλα, είναι ανώτερο από κάθε «πέρας» και κάθε «ἄπειρον», ἐνῶ ἐπίσης αποτελεί και την παραγωγική αἰτία τους.

Πιστεύουμε ὅτι η κριτική αυτή του Νικολάου είναι κεντρικής σημασίας για την οριοθέτηση του Χριστιανισμοῦ ἀπέναντι στο Νεοπλατωνισμό ὅσον αφορά την οντογένεση. Γι' αυτό ακριβῶς θεωρούμε ἀπαραίτητο να παραθέσουμε συνοπτικά τις ἀντιλήψεις του Πρόκλου και του Νικολάου σχετικά με τις ἐννοιες «πέρας» και «ἄπειρον».

Ο Πρόκλος παρουσιάζει τις οριστικές ἀπόψεις του για τις δύο αυτές ἐννοιες στο ἔργο του *Περὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα Θεολογίας* (III, 30.15-40.8). Ἐεκινώντας από τις θέσεις του πλατωνικοῦ διαλόγου *Φίληβος*⁷⁵ τονίζει ὅτι η παραγωγή του υπαρκτοῦ οφείλεται στη μίξη του «πέρατος» και του «ἄπειρου». Προκειμένου για δύο οντολογικές αρχές, που ἔχουν προέλθει από το «Ἔν» και που προϋπάρχουν, ως αρχές, κάθε οντογενετικής διαδικασίας. Στη συνέχεια, αναφέρει ὅτι το «πέρας» και το «ἄπειρον» αποτελοῦν τις ἀμεσες ἐκφάνσεις του ἀμεθέκτου «Ἐνός» και ὅτι ἀντιστοιχοῦν το «πέρας» στις ενάδες και το «ἄπειρον» στις δυνάμεις τους. Διευκρινίζει ὅμως ὅτι

δεν ταυτίζονται με το «Έν», αλλά ότι περιγράφουν το είδος και την έκταση της παραγωγικής εκδήλωσής του. Με την ιδιότητά τους αυτή εκτείνονται παραγωγικά στο σύνολο του υπαρκτού έως και την ύλη με ιδιαίτερο σε κάθε επίπεδό του τρόπο. Επομένως, η θέση της *Στοιχειώσεως Θεολογικής*, ότι οι ενάδες προέρχονται από το «πέρας» και το «ἄπειρον», αίρεται από τις μεταγενέστερες θέσεις του Πρόκλου που διατυπώνονται στο *Περί τῆς κατά Πλάτωνα Θεολογίας*. Πάντως, σε κάθε περίπτωση το «πέρας» και το «ἄπειρον» αποτελούν τις ανώτατες μετά το «Έν» οντολογικές αρχές, που με τις αμοιβαίες οντογενετικές συμπλοκές τους συγκροτούν το θείο και το αισθητό υπαρκτό του συστήματος του Πρόκλου⁷⁶.

Εντελώς αντίθετη εικόνα παρουσιάζουν οι δύο αυτές έννοιες στο Νικόλαο. Κατά το χριστιανό στοχαστή⁷⁷ ο Θεός είναι κατά την ουσία του ἄπειρος, προσδιορισμός όμως που δεν περιγράφει την καθαυτότητά του αλλά αναφέρεται στη σχέση του με τα όντα. Ο Θεός είναι το πρώτο «ἄπειρον», με την έννοια ότι ως υπερβατική πραγματικότητα δεν περιορίζεται από κάποιο ον ούτε αποτελεί αντικείμενο περιγραφής. Από την άλλη πλευρά, είναι το πρώτο «πέρας», αφού ως αιτία ενοποιεί, συνέχει και περατώνει όλα τα όντα κατά την ουσία, τη δύναμη και την ενέργεια. Ο Νικόλαος επισημαίνει ότι μέσα στον οντικό χώρο το «πέρας» και το «ἄπειρον» δεν είναι ουσίες ή συγκεκριμένες υποστάσεις, αλλά εκφράζουν απλώς και μόνο σχέσεις και εξαρτώνται πάντα από την ιδιαίτερη κατάσταση των όντων. Το «πέρας» είναι πέρας τινός και το «ἄπειρον» στέρηση του πέρατος και επομένως δεν έχουν ούτε τη σημασία του συμβεβηκότος. Σύμφωνα με τα παραπάνω, ο Νικόλαος καταλήγει στη θέση ότι το «πέρας» και το «ἄπειρον» ως μη όντα δεν μπορούν να παράγουν τα όντα. Με τη θέση του αυτή όχι μόνο αναιρεί πλήρως την οντολογική αυθυπαρξία του «πέρατος» και του «ἄπειρου», αλλά παράλληλα προβάλλει τον υστερογενή χαρακτήρα της σχέσης έναντι της ουσίας.

Με τα όσα εξετάσαμε πιστεύουμε ότι έγινε σαφές πως ο Νικόλαος απορρίπτει κάθε σκέψη για την παρουσία θεοτήτων ή οντολογικών αρχών έξω από το «Έν», διότι επιδιώκει να διασώσει την υπερπληρότητα του τριαδικού Θεού που παράγει, πληροί και ενδυναμώνει τα πάντα με την παρουσία του.

II) Μοναρχία - Πολυαρχία

Σε άμεση συνάφεια με τη διάκριση ανάμεσα στο μονοθεϊσμό και τον πολυθεϊσμό, ο Νικόλαος επισημαίνει τη ριζική διαφορά της χριστιανικής μοναρχίας προς τη νεοπλατωνική πολυαρχία. Ο Πρόκλος είχε δημιουργήσει ένα φιλοσοφικό-θεολογικό σύστημα, στο οποίο κυριαρχούσαν οι θεογονίες και οι συμπαραγωγές. Συγκεκριμένα, υποστήριζε ότι το «Έν» δεν είναι η μοναδική αιτία της παραγόμενης πραγματικότητας αλλά η πρωταρχική⁷⁸. Θεωρούσε την παραγωγή ως συμπαραγωγή και γι' αυτό είχε την άποψη ότι το «Έν» παράγει συνεργαζόμενο με δευτερεύουσες θεότητες⁷⁹. Οι θεότητες αυτές παράγονται από το «Έν», αλλά συγχρόνως έχουν μια διττή παραγωγική ιδιότητα, αφού αυτοπαράγονται και μαζί με το «Έν» και τις ανώτερές τους θεότητες παράγουν τις κατώτερές τους⁸⁰. Ο Πρόκλος παρείχε σε μεγάλο βαθμό οντολογική αυτονομία και αυτοδυναμία στις θεότητές του, με αποτέλεσμα να παρουσιάσει ένα πλήθος οντοτήτων με σχετική ανεξαρτησία από το «Έν».

Η ουσιαστική πρόθεση του νεοπλατωνικού φιλοσόφου ήταν να καταστήσει δυνατή την επικοινωνία του «Ένός» με τα όντα χωρίς όμως να αλλοιώσει την υπερβα-

τική ουσία του. Έτσι, ανέπτυξε ένα θείο υπαρκτό, που ήταν, όπως είδαμε, το παραγωγικό αποτέλεσμα της συμπλοκής των μη παραγόμενων ενάδων με τα παράγωγά τους «ὄντως ὄντα». Το θείο αυτό υπαρκτό περιείχε δεκατέσσερα επίπεδα, τα οποία αναπτύσσονταν ιεραρχικά και σχετίζονταν μεταξύ τους με την παραγωγική και αρχετυπική λειτουργία του εκάστοτε ανώτερου προς το εκάστοτε κατώτερο⁸¹. Συγχρόνως, τα θεία ὄντα αποτελούσαν τα αιώνια παραγωγικά αρχέτυπα του αισθητού κόσμου⁸². Το τελικό αποτέλεσμα όλων αυτών των συλλογισμών ήταν να αναπτύξει ο Πρόκλος ένα πολυαρχικό σύστημα.

Στις θέσεις αυτές του Πρόκλου ο Νικόλαος αντιτάσσει τη χριστιανική αντίληψη για τη μοναρχία του τριαδικού Θεού. Ενώ ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος εξαρτά το υπαρκτό από ποικίλες αιτίες, ο χριστιανός στοχαστής τονίζει ότι ο Θεός είναι η μοναδική και αποκλειστική αιτία όλων των ὄντων⁸³. Ο Θεός είναι τα πάντα «ὑπεροχικῶς», αφού τα περιέχει πριν από τη δημιουργία τους «κατ' αἰτίαν» με ενιαίο και υπερούσιο τρόπο και τα παράγει αποκλειστικά από τον εαυτό του⁸⁴.

Η διάκριση ανάμεσα στη μοναρχία και την πολυαρχία συνδέεται με το ερώτημα που αναφέρεται στο κίνητρο και τον τρόπο παραγωγής. Πρόκειται για ένα ερώτημα που είχε απασχολήσει ιδιαίτερος τόσο τη νεοπλατωνική φιλοσοφία όσο και τη χριστιανική σκέψη και είχε καίριες συνέπειες για την οντολογία και την κοσμολογία τους. Ο Πρόκλος, ακολουθώντας τη νεοπλατωνική παράδοση, υποστήριζε ότι η παραγωγή επιτελείται με μια ευθεία εκδήλωση της θείας ουσίας, δηλαδή «τῷ εἶναι». Η πρόθεσή του ήταν να απαλλάξει το «Ἔν» από κάθε έννοια πάθους και δύναμης, στοιχεία που θα το υποβίβαζαν οντολογικά, αφού κατά τη γνώμη του θα έδειχναν ότι η φύση του είναι ενδεής. Γι' αυτό απέρριπτε κάθε έννοια επιθυμίας, δύναμης και ενέργειας ως επικουρικούς παράγοντες του «Ἐνός» κατά τη διαδικασία της παραγωγής⁸⁵.

Η θέση του όμως αυτή τον οδηγούσε σε ορισμένα αδιέξοδα. Το πιο ουσιαστικό από αυτά εδημιουργείτο από το ερώτημα σχετικά με το πώς είναι δυνατόν να παράγει το «Ἔν» με το «εἶναι» του τα ὄντα, τα οποία είναι διαφορετικής φύσης από αυτό. Σύμφωνα με τη βασική αρχή του της «ὁμοιότητος» μια οντότητα δεν μπορεί να παράγει μια άλλη, με την οποία είναι «κατά φύσιν» ανόμοια. Έτσι, οδηγήθηκε, όπως είδαμε, στο να εισαγάγει τις ενάδες ανάμεσα στο «Ἔν» και το υπαρκτό, οι οποίες δεν ἦσαν τίποτε άλλο παρά οι παραγωγικές δυνάμεις της ουσίας του «Ἐνός». Με τις ενάδες η παραγωγή «τῷ εἶναι» λαμβάνει την έννοια της παραγωγικής κίνησης του «Ἐνός» με τη δύναμη της ουσίας του. Σε καμιά όμως περίπτωση ο Πρόκλος δε δέχτηκε ότι το κίνητρο της παραγωγής είναι η βούληση. Η αντίληψη ενός προσωπικού Θεού-δημιουργού ἦταν ξένη στο Νεοπλατωνισμό⁸⁶.

Τα πράγματα διαφοροποιούνται αισθητά στο Χριστιανισμό. Κατά το Νικόλαο η δημιουργία είναι προϊόν της βούλησης του Θεού⁸⁷. Αυτό σημαίνει ότι ο Θεός δεν παράγει τα ὄντα με την υπερούσια και κρύφια ουσία του. Η δημιουργία δεν προδιαγράφεται στο «εἶναι» του, αλλά αποτελεί την έκφραση της επιστημονικής γονιμότητας της υπερόφου σοφίας του⁸⁸. Με τις θέσεις του αυτές ο Νικόλαος αποφεύγει κάθε κίνδυνο πανθεισμού, αφού αρνείται κάθε έννοια διάχυσης της ουσίας του Θεού. Συγχρόνως, ισχυροποιεί την καθαρά χριστιανική θέση ότι ο Θεός είναι η μοναδική παραγωγική αιτία και ότι η παραγωγική δύναμη δεν είναι μεταβιβάσιμος παράγων⁸⁹. Ο βουλευτικός χαρακτήρας της δημιουργίας αποκλείει την ανάπτυξη ον-

τοτήτων, που θα αποτελούσαν ατελή απεικάσματα του Θεού και εκφραστικά, έστω σ' ένα κατώτερο επίπεδο, των ενεργειών της ουσίας του. Εάν η παραγωγική ιδιότητα του Θεού λειτουργούσε ως έκδηλη της ουσίας του, θα καθίστατο κατ' ακολουθίαν, ακριβώς ως ιδιότητα ή έκφραση της ουσίας του, μεταβιβάσιμη. Έτσι, ο Νικόλαος αρνείται ριζικά την συμπαραγωγή⁹⁰.

Γιά τό χριστιανό θεολόγο ο ρόλος των όντων είναι λειτουργικός και όχι παραγωγικός. Η λειτουργία τους είναι μεσολαβητική, με την έννοια ότι τα ανώτερα δέχονται τα θεία δώρα και τα μεταβιβάζουν στα κατώτερα. Σε καμιά περίπτωση τα ανώτερα δεν παράγουν τα κατώτερα⁹¹. Επομένως δεν υπάρχει ανάμεσά τους κανένα στοιχείο οντολογικής εξάρτησης. Τα όντα δεν έχουν καμιά οντολογική αυτοδυναμία, αφού δεν είναι έκφραση της φυσικής απορροής του Θεού και, κατ' επέκταση, δεν αυτοπαράγονται ούτε παράγουν. Η αυτοπαραγωγή ήταν νοητή μόνο στο σύστημα του Πρόκλου, διότι εκεί κάθε ον περιείχε την ενάδα του και έτσι αποκτούσε τη δυνατότητα, ως φορέας του θείου ή εκθεούμενο, να αυτοπαράγεται και στη συνέχεια να παράγει. Για το Νικόλαο όμως τα όντα είναι απλώς διαπορθμευτικά των θείων προνοητικών δώρων. Επομένως, νομιμοποιεί για τα όντα μόνο τη δυνατότητα της μεσολαβητικής συνεργασίας⁹².

Συγχρόνως, εφόσον ο Νικόλαος απορρίπτει την πολυαρχία, επόμενο είναι να ανάγει αποκλειστικά στο Θεό κάθε παραγωγική-προνοητική λειτουργία των ενάδων. Έτσι, ο Θεός προνοεί για όλα και τα πληροί με τη δύναμή του και την ενέργειά του⁹³. Η πρόνοιά του είναι υπερβατική σε σχέση με τα όντα⁹⁴ και, επομένως, δεν καταργεί το άμικτο της ουσίας του και τη θεία υπεροχή του⁹⁵. Παράλληλα όμως, η υπερουσιότητά του δεν αποκλείει την πρόνοιά του⁹⁶. Άρα, η πρόνοια του Θεού δεν είναι μια ενέργεια που επηρεάζει την ουσία του, αλλά εκφράζει αποκλειστικά το περιεχόμενο των προδιαγραφών της σοφίας του για τον κόσμο. Δε διαχέει τη θεία ουσία και έτσι αποκλείει οιαδήποτε μίξη της με το υπαρκτό. Τα όντα μετέχουν μόνο στα προνοητικά δώρα του Θεού⁹⁷.

Σε συνάφεια με τα παραπάνω, ο Νικόλαος αναφέρεται και στην έννοια της θείας πλήθυνσης. Κατά το χριστιανό στοχαστή, η δημιουργική ενέργεια του Θεού καλύπτει όλο το χώρο του υπαρκτού⁹⁸, αλλά αυτό δε σημαίνει ότι πρέπει να οδηγηθούμε στη θέση ότι ο Θεός πληθύνεται. Ο ίδιος παραμένει κατά την ουσία του απλήθυντος και αμέριστος, ενώ πληθύνει και μερίζει τις μεταδόσεις του. Ο Θεός πληθύνει τις «προόδους» του εξαιτίας της παρουσίας της δύναμής του και της αγαθότητάς του⁹⁹. Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι με τις θέσεις του αυτές ο Νικόλαος αξιοποιεί αναμφίβολα τη θεωρία του Διονυσίου περί «προόδων» του Θεού. Η αξιοποίηση αυτή όμως είναι περιστασιακή και δεν εντάσσεται σε μια ευρύτερη προοπτική αντιπαράθεσης των «προόδων» στις ενάδες.

Ακολουθώντας τη συλλογιστική των παραπάνω απόψεών του, ο Νικόλαος καταλήγει στη διατύπωση της θέσης ότι τα παραγόμενα όντα δεν είναι θεοί¹⁰⁰. Είναι μόνο θεοειδή και ενοειδή, με την έννοια ότι υποδέχονται τα αγαθά δώρα του Θεού και μετέχουν σ' αυτά¹⁰¹. Κατανοούμε, επομένως, ότι οι απόψεις του Πρόκλου περί πολυαρχίας και συμπαραγωγής είναι αδιανόητες για το Νικόλαο.

III) Η έννοια της ιεραρχίας

Η έννοια της ιεραρχίας στο Νικόλαο κινείται αυστηρά στα πλαίσια των χριστια-

νικών αντιλήψεων για το Θεό και τα όντα και είναι η οργανική συνέπεια των θέσεων του περί μονοθεϊσμού-μοναρχίας. Κατα τό χριστιανό θεολόγο ο τριαδικός Θεός, ως η υπερβατική αιτία όλων των όντων, δεν υπόκειται σε καμιά ιεράρχηση, δεν αποτελεί ούτε καν την κορυφαία οντολογικά και αξιολογικά πραγματικότητα σε μια οντική κλίμακα. Ανάμεσα στο Θεό και τα όντα δεν υπάρχει κανένα στοιχείο οντολογικής συγγένειας ή συμφυΐας και, επομένως, ο Θεός δεν είναι δυνατόν να ανήκει σε κάποιο γένος¹⁰². Σύμφωνα με τα παραπάνω, γίνεται σαφές ότι ο Θεός δεν αποτελεί συγκρίσιμη πραγματικότητα και ότι δε νομιμοποιείται στον προσδιορισμό του καμιά αναλογική έννοια.

Παράλληλα, ο Νικόλαος επισημαίνει ότι η αντίληψη της διατεταγμένης ιεράρχησης (πρότερον-ύστερον) είναι αδύνατη στο χώρο της τρισυπόστατης θεότητας¹⁰³. Επομένως, είναι αντίθετος στη θέση του Πρόκλου ότι το θείον υφίσταται οντολογικές και αξιολογικές διατομές. Οι διαβαθμισμένες θεογονίες και η ποσοτική ιεράρχηση του θείου, που κυριαρχούν στο Νεοπλατωνισμό, είναι στοιχεία αδιανόητα για η χριστιανική σκέψη. Με τις προϋποθέσεις αυτές, ο Νικόλαος είναι αδύνατον να δεχτεί τη θεία ιεράρχηση, έστω και με τη μορφή των ενάδων¹⁰⁴. Και τούτο, διότι η ιεράρχηση οδηγεί λογικά στην παρουσία ελασσόνων θεών, που θα είναι ενδεείς και μη αυτάρκειες. Αλλά τα χαρακτηριστικά της θεότητας είναι το ανενδεές και η υπεραυτάρκεια¹⁰⁵. Με το παραπάνω σκεπτικό, ο Νικόλαος επισημαίνει το γεγονός ότι ο οντολογικός υποβιβασμός του θείου είναι απορριπτέος από τη χριστιανική πίστη.

Σε λογική ακολουθία με τα παραπάνω, ο Νικόλαος αρνείται ριζικά τις θέσεις του Πρόκλου¹⁰⁶ σχετικά με την ιεράρχηση των ενάδων, των «ὄντως ὄντων», της μέθεξης και της πρόνοιας¹⁰⁷. Φυσικά δεν επεξεργάζεται αριθμητικές αντιστοιχίες ανάμεσα στις ενάδες και τα «ὄντως ὄντα», αφού η χριστιανική σκέψη δεν αποδέχεται αριθμητικούς — και κατ' επέκταση ντετερμινιστικούς — προσδιορισμούς της παραγωγής. Παρά ταύτα όμως, ελέγχει για λογικές αντιφάσεις τον Πρόκλο, που αποδεικνύει τις σχέσεις των ενάδων αναλογικά προς τις σχέσεις των «ὄντως ὄντων». Επισημαίνει ότι μια τέτοια συλλογιστική αίρει την υπερουσιότητα των ενάδων, αφού το υπερούσιο δεν μπορεί να υπάγεται, ούτε και αναλογικά-συγκριτικά, στις ίδιες αρχές με το οντικό¹⁰⁸. Ο Νικόλαος προφανώς δε λαμβάνει υπόψη του τη συλλογιστική του Πρόκλου για τη δεύτερη υπόθεση του *Παρμενίδη*, στην οποία ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος αναζητά να θεμελιώνεται, έστω μηχανιστικά, την ιεράρχηση των «ὄντως ὄντων» στην ιεράρχηση των ενάδων, για να δομήσει ορθολογικά το υπαρκτό. Εάν εξέταζε τη συλλογιστική αυτή στις ακραίες συνέπειές της θα ασκούσε πιο γόνιμη και πιο αποτελεσματική κριτική στον Πρόκλο. Θα είχε τις απαραίτητες προϋποθέσεις, για να αποδείξει ότι με τις ιεραρχικές αντιστοιχίες ανάμεσα στις ενάδες και τα «ὄντως ὄντα» υπάρχει ο κίνδυνος να ενταχτεί ως αναγκαιότητα στο χώρο του θείου το περιεχόμενο του οντικού. Συγχρόνως, θα μπορούσε να επισημάνει τον κίνδυνο ότι με τις αντιστοιχίες αυτές οι οντολογικές προδιαγραφές του οντικού είναι δυνατό να υπακούουν σε μια τεχνητή και όχι ουσιαστική συλλογιστική, σε μηχανιστικά και όχι πραγματικά δεδομένα.

Παράλληλα, ο Νικόλαος ελέγχει τις αντιλήψεις του Πρόκλου περί εκθεούμενου υπαρκτού. Και τούτο φυσικά και για να απορρίψει τις διατομές στο χώρο του θείου — και άρα οποιαδήποτε υποψία για οντολογική ιεράρχησή του —, αλλά και για να αποδείξει το λογικά και οντολογικά αβάσιμο του πολυθεϊσμού. Η τελική συνέπεια

της θέσης αυτής είναι να τονίσει ο Νικόλαος ότι όλα τα όντα ως παραγόμενα ανήκουν στον ίδιο χώρο¹⁰⁹. Επομένως, είναι αδιανόητη για τη χριστιανική σκέψη η διάκριση του Πρόκλου σε θείο και σε αισθητό υπαρκτό, σε όντα και σε γινόμενα¹¹⁰. Με τις προτάσεις αυτές του Νικολάου, διαπιστώνουμε ότι κατά τη χριστιανική αντίληψη δεν παρεμβάλλονται ανάμεσα στο θείο και την παραγόμενη πραγματικότητα οντότητες που περιέχουν το χαρακτήρα του θείου και είναι συγχρόνως παραγόμενες και παραγωγικές.

Αν και ο Νικόλαος αποκλείει την ιεράρχηση στο χώρο του θείου, τονίζει όμως ότι είναι υπαρκτή ανάμεσα στα όντα. Η οντική ιεράρχηση ορίζεται από το βαθμό της εγγύτητας και της παρουσίας του Θεού στο καθένα από τα όντα. Το στοιχείο αυτό διαβαθμίζει, παράλληλα, και το βαθμό οικειότητας ανάμεσα στο Θεό και το πλήθος των όντων. Με το σκεπτικό αυτό, ο χριστιανός θεολόγος τονίζει ότι τα πιο απομακρυσμένα στην ιεραρχημένη οντική κλίμακα δέχονται τις εκφάνσεις του Θεού από τα προηγούμενά τους. Η λειτουργία των οντοτήτων είναι διαμεσολαβητική, με την έννοια ότι είναι εκφαντορικές των θείων δώρων και σε καμιά περίπτωση ότι μπορούν να μεταδίδουν αυτοδύναμα τις οντολογικές προϋποθέσεις της παραγωγής¹¹¹. Με τις θέσεις του αυτές ο Νικόλαος απορρίπτει τις αντιλήψεις του Πρόκλου, που υποστηρίζει ότι μέσα στην ιεραρχία το κάθε ον δέχεται και μεταδίδει όχι μόνο λειτουργικές διαδικασίες αλλά και φυσικά ιδιώματα. Για το νεοπλατωνικό φιλόσοφο η ιεράρχηση οριζόταν σύμφωνα με το είδος και την έκταση των οντολογικών — και όχι μόνο λειτουργικών — παροχών του κάθε όντος¹¹².

Αντίθετα, στη σκέψη του Νικολάου η ιεράρχηση των όντων καθορίζεται άνωθεν. Τα όντα ιεραρχούνται σύμφωνα με τους λόγους της δύναμης και της διάταξής τους, οι οποίοι προδιαγράφονται από το Θεό ως προορισμοί για το καθένα. Πρόκειται δηλαδή για τους λόγους που τα οδηγούν στην ύπαρξη¹¹³. Συγχρόνως, ιεραρχούνται ανάλογα με την οικεία δυνατότητά τους να προσλάβουν τις παροχές του Θεού¹¹⁴. Έτσι, η ιεράρχηση στο χώρο του υπαρκτού ορίζεται αποκλειστικά από μια αρχή που προκαθορίζει τη διάταξη του συνόλου των όντων και τους λειτουργικούς συσχετισμούς τους. Άρα, καμιά οντολογική αυτοδυναμία δεν έχουν τα όντα για την ιεραρχική διαβάθμισή τους, αφού οι προκαθορισμοί τους τίθενται σ' ένα άλλο οντολογικό επίπεδο, ανεξάρτητο και υπερβατικό σε σχέση με το δικό τους. Η ιεράρχησή τους εντοπίζεται μόνο στο ότι τα εγγύτερα στο Θεό όντα τον αποκαλύπτουν περισσότερο, ενώ τα απομακρυσμένα με ατελέστερο τρόπο¹¹⁵.

Τα παραπάνω στοιχεία βοηθούν το Νικόλαο στο να προσδιορίσει ακριβώς τα στοιχεία της επικοινωνίας και της διαφοράς ανάμεσα στα όντα. Στο σύστημα του Πρόκλου τα στοιχεία αυτά προσδιορίζονται από την ισχύ της αρχής της «ομοιότητας», η οποία ήταν εκφραστική του βαθμού της «κατ' ουσίαν» ταυτότητας και ετερότητας ανάμεσα στα όντα. Ο Νικόλαος δέχεται ότι τα παραγόμενα όντα επικοινωνούν μεταξύ τους, αλλά με την έννοια ότι εξεικονίζουν ατελώς την ενότητα και ταυτότητα του δημιουργού Θεού. Η επικοινωνία τους δεν είναι το αποτέλεσμα μιας αυτοδύναμης οντολογικής διαδοχής τους. Συγχρόνως, διαφέρουν μεταξύ τους όχι επειδή διαβαθμίζεται το είδος και η έκταση της παραγωγικής λειτουργίας τους, αλλά επειδή τα διακρίνει μεταξύ τους ο Θεός για να μη συγχέονται¹¹⁶.

Κατά το πρότυπο του Αρεοπαγίτη¹¹⁷, ο Νικόλαος αναφέρει ότι οι άγγελοι, που

είναι άϋλοι και ασώματα, υπακούουν σε μια διατεταγμένη ιεράρχηση. Επισημαίνει όμως ότι δεν είναι ούτε υπερούσιοι, ούτε αίτιοι των όντων ούτε μεθεκτοί από αυτά¹¹⁸. Οι άγγελοι είναι αποκλειστικώς λειτουργικά πνεύματα, που μεταφέρουν, ανάλογα με το βαθμό που μετέχουν στις θείες ελλάμψεις, τα θεία δώρα μεταξύ τους και στους ανθρώπους. Έχουν, επομένως, μια μεσολαβητική λειτουργία και δεν είναι συνδημιουργικά αίτια¹¹⁹. Σύμφωνα με αυτά, οι άγγελοι, σε αντίθεση με τις ενάδες του Πρόκλου¹²⁰, δεν περνούν και δεν είναι αγαθοεργά όντα. Είναι μόνο διαπορθμευτικοί της θείας πρόνοιας και αγαθοειδείς¹²¹. Και ο Νικόλαος καταλήγει, σύμφωνος πάντα με τον Αρεοπαγίτη¹²², ότι οι ιδιότητες των αγγέλων είναι μόνο η καθαρική, η φωτιστική και η τελειωτική¹²³.

Με τα όσα αναφέραμε, πιστεύουμε πως έγινε σαφές ότι ο Νικόλαος αποδίδει ένα πολύ ταπεινό ρόλο στα ασώματα όντα και ότι απλοποιεί την έννοια της ιεράρχησής τους. Όλα αυτά είναι αντίθετα με τις θέσεις του Πρόκλου, ο οποίος δημιουργεί μια μεγαλειώδη εικόνα για τα όντα, μέσα στην οποία κυριαρχούν οι θεογονίες και το αυτοδύναμο των υποστάσεων και των λειτουργιών.

IV Αποφατική Θεολογία

Ο αποφατισμός αποτελεί μέσα στην παράδοση τόσο της νεοπλατωνικής φιλοσοφίας όσο και της χριστιανικής σκέψης το αποκορύφωμα του Θεολογικού προσανατολισμού τους¹²⁴. Είναι κυρίως ένας μεθοδολογικός τρόπος προσέγγισης του «Ένός», με τον οποίο αφαιρούνται από την υπέρτατη αυτή Αρχή όλες οι οντολογικές κατηγορίες που ανήκουν στον οντικό χώρο¹²⁵. Ο Νικόλαος, πιστός στη χριστιανική παράδοση, επιμένει ιδιαίτερος στην ακριβή οριοθέτηση της αποφατικής θεολογίας και ασκεί κριτική στις απόψεις του Πρόκλου, όπου θεωρεί ότι έρχονται σε σαφή αντίθεση με τις χριστιανικές αντιλήψεις. Για να μπορέσουμε όμως να κατανοήσουμε την αποτελεσματικότητα των αντιρρητικών θέσεων του Νικολάου απέναντι στις απόψεις του Πρόκλου σχετικά με την αποφατική Θεολογία, είναι απαραίτητο να λάβουμε υπόψη μας τα ακόλουθα στοιχεία.

1) Ο Νικόλαος στις προτάσεις 113-165 της *Αναπτύξεως...* αναφέρεται αποκλειστικά στην αποφατική μέθοδο προσέγγισης του ενός Θεού, ενώ ο Πρόκλος στις αντίστοιχες προτάσεις της *Στοιχειώσεως Θεολογικής* ασχολείται με τον αποφατικό χαρακτήρα των ενάδων. Με το δεδομένο αυτό είναι αδύνατη μια κατ' αναλογία σύγκριση των θεσεών τους, αφού ο καθένας αναφέρεται σε ιδιαίτερο οντολογικό επίπεδο.

2) Ο Πρόκλος τοποθετεί τις ενάδες και στον αποφατικό και στον καταφατικό χώρο, αφού τις παρουσιάζει να ανήκουν και στην Ενολογία, με την έννοια των αναπτυγμένων εκφράσεων του «Ένός», και στην Οντολογία, τονίζοντας ότι αποτελούν την αναγκαία προϋπόθεση για τη συμπλοκή του «Ένός» με τα «όντως όντα». Έτσι, αποδίδει κατηγοριακά στις ενάδες τόσο τις υπερβατικές ιδιότητες του «Ένός»¹²⁶ όσο και τα καταφατικά γνωρίσματα των «όντως όντων»¹²⁷. Τέτοιος συλλογισμός είναι ανύπαρκτος στο Νικόλαο, που επιχειρεί να δείξει ότι ο αποφατισμός νομιμοποιείται μόνο για τον ένα Θεό και αντιτίθεται έτσι, και από την πλευρά αυτή, στον πολυθεϊσμό του Πρόκλου.

Ο Χριστιανός θεολόγος αναπτύσσει τη συλλογιστική του για την αποφατική μέ-

θοδο προσέγγισης του Θεού σε δύο άμεσα αλληλοσυναπτόμενα επίπεδα, το οντολογικό και το γνωσιολογικό. Καταρχήν, τονίζει ότι ο Θεός είναι μια υπερβατική πραγματικότητα, που δεν εντάσσεται στον οντικό χώρο και δεν προσδιορίζεται από την κατηγοριακή σημαντική των όρων ουσία, ζωή και νους¹²⁸. Επειδή λοιπόν ο Θεός είναι υπερούσιος, υπέρζωος και υπέρνους αληθεύουν για το χαρακτηρισμό του περισσότερο οι αρνήσεις από τις καταφάσεις, οι στερήσεις από τις έξεις. Ο Νικόλαος όμως επισημαίνει ότι τις αρνήσεις και τις στερήσεις πρέπει να τις εκλάβουμε με την έννοια της υπεροχής και όχι της μείωσης¹²⁹. Αναμφίβολα θέλει να αποφύγει τον κίνδυνο μιας οντολογικής ελάττωσης του Θεού. Για την χριστιανική σκέψη η αποφαιτική θεολογία δεν ορίζεται σε καμιά περίπτωση από το δεδομένο μιας οντολογικής ένδειας του Θεού, αλλά προϋποθέτει απόλυτα την υπερβατική ή υπεροχική κατοχή από αυτόν κάθε ιδιότητας¹³⁰.

Η λογική προέκταση του οντολογικού αποφαιτισμού είναι ο γνωσιολογικός. Ό,τι υπερβαίνει τα όντα είναι αδύνατον να προσεγγισθεί από τις γνωστικές κατηγορίες, των οποίων τα αντικείμενα αναφοράς ανήκουν αποκλειστικά στον οντικό χώρο. Έτσι, ο Νικόλαος, πιστός στη χριστιανική παράδοση, τονίζει ότι ο Θεός είναι άγνωστος, κρύφιος, ακατάληπτος και απόρρητος κατά την ουσία, τη δύναμη και την ενέργειά του¹³¹. Τις υπερβατικές αυτές ιδιότητες ο Πρόκλος τις απέδιδε και στις ενάδες, αφού υποστήριζε ότι είναι επέκεινα της ουσίας, της ζωής και του νου, με το σκεπτικό ότι προέρχονται από το «Έν» που είναι υπερούσιον¹³². Ανάλογη κατηγοριακή απόδοση των αποφαιτικών-υπερβατικών ιδιοτήτων είναι αδιανόητη για το Νικόλαο, αφού είναι ριζικά αντίθετος στη θέση ότι υπάρχουν πραγματικότητες συμφυείς με τον τριαδικό Θεό. Έτσι, παραμένει και από την πλευρά αυτή, σταθερός στις χριστιανικές απόψεις περί μονοθεϊσμού-μοναρχίας.

Σύμφωνα με τα όσα είδαμε, πιστεύουμε ότι έγινε σαφές πως ο Νικόλαος κινείται απαρέκκλιτα στα πλαίσια του Χριστιανισμού και ότι υπηρετεί συνειδητά και με την απαραίτητη συλλογιστική ακρίβεια τις αρχές του. Από την πλευρά αυτή αντιτάσσει στον Πρόκλο ένα συνειδητό και με επαρκή επιχειρηματολογία χριστιανικό λόγο. Με το να παραμένει όμως αποκλειστικά στην ανασκευαστική κριτική μόνο των θέσεων της *Στοιχειώσεως Θεολογικής*, καθιστά την προσπάθειά του σε μεγάλο βαθμό ατελέσφορη. Και όλα αυτά μάλιστα τη στιγμή που η μελέτη των νεοπλατωνικών κειμένων στο Βυζάντιο γνώριζε τέτοια άνθηση, που καθίστατο επιτακτική, από χριστιανικής πλευράς, μια ευρύτερη αντιμετώπιση των φιλοσοφικοθεολογικών αντιλήψεων του Πρόκλου. Η κριτική του Νικολάου στη θεωρία των ενάδων του Πρόκλου αναμφισβήτητα είναι συστηματική και εκφράζει το χριστιανικό ήθος. Ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος όμως δεν είχε συγγράψει μόνο το θεωρηματικό έργο *Στοιχειώσις Θεολογική*. Αυτό το είχε προσέξει έξι αιώνες νωρίτερα ο δημιουργός των αρεοπαγδικών συγγραφών.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ., E.R. Dodds. *Proclus. The Elements of Theology*, Oxford, 1963², IX-XIII.
2. Βλ., A. Angelou, *Νικολάου Μεθώνης, 'Ανάπτυξις τῆς Θεολογικῆς Στοιχειώσεως Πρόκλου Πλατωνικοῦ Φιλοσόφου*. A critical edition with an introduction of Nicolas' life and works. Ἀθήναι - Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1984, L-XII.

3. Βλ., ό.π., LVII-LXI. Επίσης, G. Podskalsky. *Nikolaos von Methone und die Proklosrenaissance in Byzanz*, *Orientalia Christiana Periodica* 42 (1976), 518-522.
4. Βλ., G. Podskalsky, *Nikolaos...*, 522. Επίσης, Β.Ν. Τατάκη, *Η Βυζαντινή Φιλοσοφία*, μετάφραση από τη γαλλική έκδοση Ε. Καλπουρτζή —Εποπτεία και βιβλιογραφική ενημέρωση Α. Μπενάκη, Ἀθήναι, 1977, 209-210.
5. *Ἀνάπτυξις τῆς Θεολογικῆς Στοιχειώσεως Πρόκλου Πλατωνικοῦ Φιλοσόφου*, 2.6-12.
6. ό.π., 1.15-2.5.
7. ό.π., 1.15-2.5.
8. ό.π., 2.13-31.
9. πρότ. 113-165, 100.5-144.8, κ.α.
10. III, 5.6-28.21, κ.α.
11. 1043.30-1047.24, κ.α.
12. Βλ., E.R. Dodds, *Proklus...*, XIII-XVIII.
13. Βλ., H.D. Saffrey κ. L.G. Westering, *Proklus Théologie Platonicienne*, III, LII-LX.
14. *Περὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα Θεολογίας*, 1, 56.17-22.
15. *Στοιχειώσις Θεολογική*, 28-29, 32.10-34.11.
16. *Περὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα Θεολογίας*, III, 13.12-16.
17. ό.π., III, 13.16-18 20.2-28.21. Βλ. R. Schürmann. *L'hénologie comme dépassement de la métaphysique*, *Les études philosophiques*, No 3/1982, 344.
18. *Εἰς τὸν Πλάτωνος Παρμενίδην*, 880.30-38.
19. III, 30.15-33.2, κ.α.
20. 1069.6-8, κ.α.
21. Βλ. G. Martano. *Proclo di Atene*. Napoli, 1974², 135· J. Trouillard. *L'Un et l'âme selon Proclus*. Paris, 1972, 95, και *Procession néoplatonicienne et création judeo-chrétienne*, *Néoplatonisme (Mélanges offerts a Jean Trouillard)*, Paris 1981, 17.
22. Ψευδο-Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ Θεῶν ὀνομάτων*, II, 7, 645β· V, 8, 824 c; XIII, 1, 977 α-β. Βλ., επίσης, O. Semmelroth, *Gottes geeinte Vielheit. Zur Gotteslehre des Ps-Dionysius Areopagita*, *Scholastik*, 25 (1950), 394-395. R. Roques, *L'univers dionysien, Structure hiérarchique du monde selon le Pseudo-Denys*, Paris, 1983², 77-78. E. Corsini, *Il trattato «De divinis nominibus» dello Pseudo-Dionigi e commenti neoplatonici al Parmenide*. Torino, 1962, 39-42, 134-137, 148-152.
23. *Ἀνάπτυξις...*, 122, 117.25-29.
24. Βλ., H. Koch, *Proclus als Quelle des Pseudo-Dionysius Areopagita in der Lehre vom Bösen*, *Philologus*, 54 (1895), 438-454. R. Roques, *Structures théologiques de la gnose à Richard de Saint Victor*. Essais et analyses critiques, *Biblioth. de L'École Pratique des Hautes Études, sect. des Scienc. Relig.*, 52 (1962), Paris, 63-75, 132-134.
25. *Ἀνάπτυξις...*, 127, 121.13-26· 139, 129.3-13· 144, 132.9-24· 145, 132.27-133.12· 147, 134.28-135.2· 155, 140.3-8· 156, 140.13-31.
26. ό.π., 114, 111.12-13· 118, 114.118.
27. ό.π., 149, 135.14-31.
28. ό.π., 156, 140.13-31.
29. Βλ., επίσης, ψευδο-Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ Θεῶν ὀνομάτων*, V, 2, 816c.
30. *Στοιχειώσις Θεολογική*, 133, 118.8-19.
31. *Ἀνάπτυξις...*, 133, 125.17-23.
32. ό.π., 125, 119.18· 133, 125.21.
33. *Εἰς τὸν Πλάτωνος Παρμενίδην*, 786.21-26. Βλ. W. Beierwaltes, *Proklos, Grundzüge seiner Metaphysic*, Frankfurt and Main 1979², 143-144. C. Steel, *Proclus et les arguments pour et contre l'hypothèse des Idées*, *Revue de la philosophie ancienne*, 2 (1984), 18-19.
34. *Περὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα Θεολογίας*, 11, 50.12-51.19. Βλ. E.R. Dodds, *Proclus...*, 213-215. H.D. Saffrey και L.G. Westering, *Proclus...*, 11, 109-110.
35. *Περὶ Θεῶν ὀνομάτων*, 1, 4, 589d; V, 2, 816c-d κ.α., Βλ. E. Corsini, *Il trattato...*, 43-44. Α. Σιάσου, *Εραστὲς τῆς ἀλήθειας. Ἐρευνα στις ἀφειτηρίες και στη συγκρότηση τῆς θεολογικῆς γνωσιολογίας κατὰ τὸν Πρόκλο και τὸ Διονύσιο Ἀρεοπαγίτη*, Θεσσαλονίκη, 1984, 119-126.
36. *Ἀνάπτυξις...*, 115, 112.8-9 κ. 21-24· 138, 128.15-25· 139, 129.10-14· 145, 133.4-12· 154, 139.27-28· 155, 140.3-8· 161, 143.21.
37. *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος*, 1, 386.25 κ.ε. 437 κ.ε. Βλ. τον πίνακα του E.R. Dodds, *Proclus...*, 232.
38. *Στοιχειώσις Θεολογική*, 40-51, 42.8-50.6. Επίσης, E.R. Dodds. *Proclus...*, 223-225. J. Trouillard. *La mystagogie de Proclus*. Paris, 1982, 187-206.
39. *Περὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα Θεολογίας*. I.56.17-20· I, 49.16-17· III, 20.I-28.21. Βλ. H.O. Saffrey και L.G. Westerink, *Proclus...*, I, LXIV-LXXV.
40. *Εἰς τὸν Πλάτωνος Παρμενίδην*, 1089. 17-1242.33. Βλ. H.D. Saffrey και L.G. Westerink, *Proclus...*, I, LXVIII.

41. *Περί τῆς κατά Πλάτωνα Θεολογίας*, III, 20.1-28.11.
42. *Περί Θείων ὀνομάτων*, V-XIII. *Περί μυστικῆς Θεολογίας*, I-V, 998c-1048β. Βλ. E. Corsini, *Il trattato...*, 50-57, 134-139.
43. *Στοιχείωσις Θεολογική*, 113, 100.5-15.
44. *Περί τῆς κατά Πλάτωνα Θεολογίας*, I, 31.7-32.12.
45. *Εἰς τόν Πλάτωνος Παρμενίδην*, 1049.37-1050.25· 1061.31-1063.5. Βλ. H.D. Saffrey καὶ L.G. Westerink, *Proclus...*, III, XL-LI.
46. *Ἀνάπτυξις...*, 113, 109.24-110.15.
47. *Στοιχείωσις Θεολογική*, 23-24, 26.22-28.20· 67, 64.1-14.
48. Πρβ., Αριστοτέλους, *Μετά τά Φυσικά*, Z, 4, 1029β-1030β.
49. *Ἀνάπτυξις...*, 110.18-25.
50. *Στοιχείωσις Θεολογική*, 28, 32.10-34.
51. ὁ.π., 35, 38.9-10.
52. ὁ.π., 30-32, 34.12-36.10.
53. *Περί τῆς κατά Πλάτωνα Θεολογίας*, III, 12.23-13.5. Βλ. J. Trouillard. *La mystagogie...*, 78.
54. *Ἀνάπτυξις...*, 149, 135.14-23.
55. *Εἰς τόν Πλάτωνος Παρμενίδην*, 1069.6-8. *Περί τῆς κατά Πλάτωνα Θεολογίας*, III, 36.13-15. Βλ. G. Martano, *Proclo di Atene*, 135. J. Trouillard. *L'Un et l'âme...*, 95. J.M.P. Lowry, *The logical Principles of Proclus Στοιχείωσις Θεολογική as systematic Ground of the Cosmos*. Amsterdam, 1980, 45.
56. *Ἀνάπτυξις...*, 118, 114.17-25.
57. *Στοιχείωσις Θεολογική*, 114, 100.22-25.
58. ὁ.π., 104.5-15.
59. ὁ.π., 114, 100.19-21.
60. ὁ.π., 23, 26.22-24.
61. ὁ.π., 114, 100.16-22.
62. ὁ.π., 127, 112.25-34.
63. *Στοιχείωσις...*, 114, 110.30-111.28.
64. *Στοιχείωσις Θεολογική*, 131, 116.15.
65. *Ἀνάπτυξις...*, 131, 123.27-124.3.
66. *Στοιχείωσις Θεολογική*, 119-121, 104.16-106.22.
67. ὁ.π., 140, 124.1-3.
68. *Εἰς τόν Πλάτωνος Παρμενίδην*, 1048.11-19. Βλ. H.D. Saffrey καὶ L.G. Westerink, *Proclus...*, III, LXIX-LXX.
69. *Στοιχείωσις Θεολογική*, 131, 116.15
70. *Ἀνάπτυξις...*, 140, 130.7-12.
71. ὁ.π., 158, 142.11-18.
72. ὁ.π., 159.142.23-143.4.
73. *Στοιχείωσις Θεολογική*, 159, 138.30-139.4
74. ὁ.π., 127, 112.25-34.
75. 23c7-d8.
76. Για το ζεύγος «πέρας-ἄπειρον» στον Πρόκλο, βλ. J. Trouillard, *L'Un et l'âme...*, 69-77. W. Beierwaltes. *Proclus, Grundzüge...*, 50-56.
77. *Ἀνάπτυξις...*, 89, 90.15-18· 90, 90.24-91.2· 93, 92.15-33.
78. *Περί τῆς κατά Πλάτωνα Θεολογίας*, 11, 31.1-2· 55.13.
79. *Στοιχείωσις Θεολογική*, 57, 54.23-24.
80. ὁ.π., 25, 28.21-29.9.
81. *Περί τῆς κατά Πλάτωνα Θεολογίας*, III, 8.4-6.
82. *Στοιχείωσις Θεολογική*, 145, 128.1-21.
83. *Ἀνάπτυξις...*, 137, 128.5-11.
84. ὁ.π., 115, 111.31-32· 118, 114.14-15· 119, 115.5-10.
85. *Περί τῆς κατά Πλάτωνα Θεολογίας*, 11, 50.12-51. 19. *Εἰς τόν Πλάτωνος Παρμενίδην*, 786.21-26· 1168.16-19. Βλ. E.R. Dods, *Proclus...*, 213-215. H.D. Saffrey καὶ L.G. Westerink, *Proclus...*, II, 109-110. C. Steel, *Proclus et les arguments...*, 18-19.
86. Βλ. W. Beierwaltes, *Proklos, Grundzüge...*, 143-153.
87. *Ἀνάπτυξις...*, 125, 119.18.
88. ὁ.π., 151, 137.20-22.
89. ὁ.π., 151, 136.25-27.
90. ὁ.π., 137, 128.5-8.
91. ὁ.π., 150, 136.17-20.

92. ό.π., 120, 115.22-24.
93. ό.π., 120, 115.19-22.
94. ό.π., 141, 130,17-21.
95. ό.π., 122, 117.29-31.
96. ό.π., 122, 117.31-32.
97. ό.π., 116, 113.6-11· 123, 118.32-119.4.
98. ό.π., 120, 115.19-22.
99. ό.π., 125, 119.23-29.
100. ό.π., 152, 138.23-26.
101. ό.π., 160, 143.15-18.
102. ό.π., 128, 121.32-33.
103. ό.π., 130, 123.16-24.
104. ό.π., 115, 112.26-113.3
105. ό.π., 132, 124.27-125.11.
106. *Στοιχείωσις Θεολογική*, 135-136, 120.1-30· 141, 124.19-26· 162-165, 140.28-144. 8. *Περί τῆς κατά Πλάτωνα Θεολογίας*, 20.2-28.21.
107. *Ἀνάπτυξις...*, 135-136, 126.29-128.2· 141, 130.15-21.
108. ό.π., 132, 125.3-5.
109. ό.π., 129, 122.14-123.10.
110. *Εἰς τόν Τίμαιον Πλάτωνος*, 1, 386.25 κ.ε.· 437.2 κ.ε. *Στοιχείωσις Θεολογική*, 49-51, 48.11-50.6.
111. *Ἀνάπτυξις...*, 128, 121.33-122.7.
112. Βλ. *Περί τῆς κατά Πλάτωνα Θεολογίας*, 111, 8.9-14.
113. *Ἀνάπτυξις...*, 130, 123.16-24.
114. ό.π., 122, 118.2-3.
115. ό.π., 125, 120.14-17.
116. ό.π., 125, 119.32-120.5.
117. *Περί τῆς οὐράνιας ἱεραρχίας*, VI 2, 200D-205B.
118. *Ἀνάπτυξις...*, 136, 127.24-28.
119. ό.π., 135, 127.28-128.2.
120. *Στοιχείωσις Θεολογική*, 119-122, 118.16-122.24.
121. *Ἀνάπτυξις...*, 120, 115.22-24· 122, 118.16-17.
122. *Περί τῆς οὐράνιας ἱεραρχίας*, XIII, 4, ³⁰⁵ c-d.
123. *Ἀνάπτυξις...*, 158, 142.14-18.
124. Βλ. P. Hadot, *Porphyrius et Victorinus*, τ. J. Paris. 1968, 278-283. W. Beierwaltes. *Proklos, Grundzüge...*, 339-366. V. Lossky. *Essai sur la Théologie mystique de l'Église d'Orient*, Paris, 1944 (ελληνική μετάφραση Σ. Πλευράκη, *Ἡ μυστική Θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη, 1973), 23-45 της ελληνικῆς ἐκδόσεως. Α. Σιάσου, *Εραστὲς τῆς ἀλήθειας...*, 150-161.
125. Βλ. Πρόκλου, *Περί τῆς κατά Πλάτωνα Θεολογίας*. 11, 66.1-72.18. Ψευδο-Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περί μυστικῆς Θεολογίας*, IV-V, 1040d-1048a.
126. *Στοιχείωσις Θεολογική*, 115, 100.28-102.11.
127. ό.π., 162-165, 140.28-144.8.
128. *Ἀνάπτυξις...*, 115, 111.31-113.3.
129. ό.π., 119, 115.10-15.
130. Βλ. ψευδο-Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περί τῆς οὐράνιας ἱεραρχίας*, 11, 3, 140c-141a. *Περί μυστικῆς Θεολογίας*, V, 1045d-1048a.
131. *Ἀνάπτυξις...*, 118, 114.14-15· 123, 118, 23-31· 125, 119.16-17.
132. *Στοιχείωσις Θεολογική*, 115.100.28-102.11· 123, 108.25-110.3.

ΔΡ ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΕΡΕΖΗΣ
ΠΑΤΡΑ